reyc'in adı zikredilmektedir. İbn Ebû Hüreyre, Ebû İshak el-Mervezî ile birlikte yaptığı kısa bir Mısır seyahati dışında Bağdat'ta yaşadı ve burada Şâfiî fıkhı okuttu, kadılık yaptı. Talebeleri arasında Dârekutnî, *el-Müstedrek* sahibi Hâkim en-Nîsâbûrî ve Ebû Ali et-Taberî gibi meşhur âlimler bulunmaktadır.

Yaşadığı devirde Şâfiî fakihlerinin önde gelenleri arasında yer alan İbn Ebû Hüreyre'nin bazı meselelerde İmam Şâfiî'ye ve diğer mezhep ulemâsına muhalif görüşleri bulunmasından (meselâ bk. Sübkî, III, 256-263) müctehid bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Çeşitli görüşleri Mâverdî'nin *el-Ḥâvi'l-kebîr*'i başta olmak üzere Şâfiî fıkıh kitaplarında yer almıştır. Hem halkın hem de idarecilerin büyük saygı duyduğu İbn Ebû Hüreyre 345 yılı Recebinde (Ekim 956) Bağdat'ta vefat etti.

Eserleri. 1. *Şerḥu Muḫtaṣari'l-Müzenî.* Şâfiî fıkhına dair *el-Muḫtaṣar* adlı eserin şerhi olup öğrencisi Ebû Ali et-Taberî bu esere bir ta'lik yazmıştır. Kaynaklar Müzenî'nin bu eserine İbn Ebû Hüreyre'nin biri muhtasar, diğeri mufassal olmak üzere iki ayrı şerh yazdığını kaydetmektedir. 2. *el-Mesâ'il.* Şâfiî fıkhıyla ilgilidir. Ayrıca İbnü'n-Nedîm müellife *et-Taʿlîḳ fi'l-fıḳh ve'l-mesâ'il* adlı bir eser daha nisbet etmekte ise de (*el-Fihrist*, s. 302) bunların günümüze ulaşıp ulaşmadığı tesbit edilememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 302; Abbâdî, *el-Fuḳahâ'ü'ş-Şâfiʿiyye*, s. 77; Hatîb, *Târîḫu Bağdâd*, VII, 298-299; Şîrâzî, *Ṭabaḳātü'l-fuḳahâ'*, s. 112; Nevevî, *Tehẕîb*, II, 261; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 75; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâ'*, XV, 430; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, II, 337; Sübkî, *Ṭabaḳāt*, III, 256-263; İsnevî, *Ṭabaḳātü'ş-Şâfiʿiyye*, II, 518; İbn Kunfüz, *el-Vefeyât* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1971, s. 210; İbn Kādî Şühbe, *Ṭabaḳātü'ş-Şâfiʿiyye*, I, 126-127; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, III, 316; Hüseynî, *Ṭabaḳātü'ş-Şâfiʿiyye*, s. 72-73; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, II, 1636; Muhammed Hasan Heyto, *el-İctihâd ve ṭabaḳātü müctehidi'ş-Şâfiʿiyye*, Beyrut 1409/1988, s. 148-149; Mîr Cevâd Ni'metî, "İbn Ebî Hüreyre", *DMBİ*, II, 499.

 SAFFET KÖSE

İBN EBÛ İSHAK
(ابن أبي إسحاق)

Abdullāh b. Ebî İshâk Zeyd b. Hâris ez-Ziyâdî el-Hadramî
(ö. 117/735)

Basra dil mektebinin kurucularından.

29 (650) yılında doğdu. Mevâlîden bir ailenin çocuğudur. Babası Zeyd b. Hâris Ebû İshak künyesiyle anıldığı için oğluna İbn Ebû İshak künyesi verilmiştir. İbn Ebû İshak tahsilini Basra'da yaptı. Meymûn el-Akrân'dan nahiv, Yahyâ b. Ya'mer ve Nasr b. Âsım el-Leysî'den kıraat dersleri aldı. Naklettiği bir rivayet sebebiyle Ebû Harb b. Ebü'l-Esved'in de talebesi olduğu sanılmaktadır (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, XII, 299). Meşhur âlim İbn Sîrîn'in hadis okuttuğu mescidde İbn Ebû İshak'ın nahiv dersi verdiği, İbn Sîrîn nahivcilerden hoşlanmadığı için aralarında bazı tartışmalar meydana geldiği kaydedilmektedir. Yûnus b. Habîb, Îsâ b. Ömer es-Sekafî, yedi kıraat imamından Ebû Amr b. Alâ ve Ah-feş el-Ekber gibi tanınmış âlimlerin casi olan İbn Ebû İshak Basra'da vefa ti. Kurrâdan Ya'kūb el-Hadramî onun ğenidir.

İbn Ebû İshak, öğrencisi Îsâ b. Ömer Sekafî ile birlikte şiirlerindeki dil hataları yüzünden eski Arap şairlerini eleştirmişler (Sîrâfî, s. 45; Ebû Bekir ez-Zübeydî, s. 32), meşhur şair Ferezdak bile onların eleştirilerine muhatap olmaktan kurtulamamıştır. Bunun üzerine Ferezdak, İbn Ebû İshak'ın mensup olduğu Hadramîler'in bir zamanlar Benî Abdüşems'in mevlâsı olmasını kastederek bir beytinde onu "kölelerin kölesi" (mevlâ mevâliyâ) diye hicvedince İbn Ebû İshak Ferezdak'ın bu beyitte de hata yaptığını, kıyasa ve gramer kuralına göre "mevlâ mevâlin" demesi gerektiğini söyleyip Ferezdak'ı susturmuştu.

Kıyası nahivde ilk uygulayanlardan olan İbn Ebû İshak'ın nahiv ilmi tarihinde önemli bir yeri vardır. Yûnus b. Habîb onun nahivde bir zirve olduğunu söyler (Ebû Bekir ez-Zübeydî, s. 31-32). Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'ya göre ise Ebü'l-Esved ed-Düelî ve Meymûn el-Akrân'la birlikte nahiv ilmini kuran üç kişiden biridir (Ebü't-Tayyib el-Lugavî, s. 13; Sîrâfî, s. 43). Öğrencisi Yûnus b. Habîb'e nahvi sistemli, düzenli ve kullanılabilir kurallar halinde toplamasını tavsiye eden İbn Ebû İshak (Ebû Bekir ez-Zübeydî, s. 32), nahvin diğer lisânî ilimlerden ayrılarak müstakil bir ilim haline gelmesinde de büyük pay sahibidir. Kaynaklarda hemzeyle ilgili olarak tutturduğu notların bir kitap haline getirildiği kaydedilmektedir (Ebü't-Tayyib el-Lugavî, s. 12). Kendisinden meşhur kurrânın kıraatlerine muhalif kıraat rivayetleri de nakledilmiştir.

Süreyyâ Abdullah İdrîs, *ʿAbdullāh b. Ebî İsḥâḳ el-Ḥaḍramî ḥayâtühû ve ârâ'ühû* adıyla bir yüksek lisans çalışması yapmıştır (1401/1981, Ümmülkurâ Üniversitesi [Mekke]).

BİBLİYOGRAFYA :

Cumahî, *Fuḥûlü'ş-şuʿarâ'*, I, 1821; Ebü't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1375/1955, s. 12-13; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eġānî*, XII, 299; Sîrâfî, *Aḫbârü'n-naḥviyyîne'l-Baṣriyyîn* (nşr. Muhammed İbrâhim el-Bennâ), Kahire 1405/1985, s. 42-45; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabaḳātü'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn* (Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1973, s. 31-33; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1386/1967, s. 18-20; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 104-108; Süyûtî, *Buġyetü'l-vuʿât*, II, 42; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1976, s.

ABDURRAHMAN b. EBÛ LEYLÂ
عبد الرحمن بن أبي ليلى

bk. **İBN EBÛ LEYLÂ, Abdurrahman**
Hadis, fıkıh ve kıraat âlimi, tâbiî.

İBN EBÛ LEYLÂ, Abdurrahman
(عبد الرحمن بن أبي ليلى)

Ebû Îsâ Abdurrahmân b. Ebî Leylâ Yesâr b. Bilâl el-Ensârî
(ö. 83/702)

Hadis, fıkıh ve kıraat âlimi, tâbiî.

17 (638) veya 18 (639) yılında Medine'de doğdu (Tirmizî, "Tefsîrü'l-Ḳur'ân", 12). Hz. Ebû Bekir devrinde doğduğuna dair rivayet zayıftır. Resûl-i Ekrem'le birçok savaşa katıldığı bilinen babası Ebû Leylâ Evs kabilesine mensup olup adının Yesâr, Bilâl veya Dâvûd olduğu, Sıffîn'de öldüğü söylenmiş, rivayetleri hadis kitaplarında yer almıştır (*Müsned*, IV, 347-348; Wensinck, *el-Muʿcem*, VIII, 236). Tanınmış bir fakih ve kadı olan oğlu Muhammed de İbn Ebû Leylâ diye anıldığı için sonraki kaynaklarda kendisi İbn Ebû Leylâ el-Ekber şeklinde kaydedilmiştir.

İbn Ebû Leylâ, daha sonra babasıyla birlikte Medine'den göç ederek Kûfe'ye yerleşti. Ensardan 120 sahâbî ile görüşüp (Fesevî, II, 817) onların çoğundan hadis öğrendi. Hocaları arasında Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Sehl b. Huneyf, Enes b. Mâlik, Berâ b. Âzib, Ebû Saîd el-Hudrî, Sa'd b. Ebû Vakkās, Bilâl-i Habeşî, Ebû Zer el-Gıfârî, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Ebü'd-Derdâ gibi sahâbîler vardır. Kendisinden oğlu Îsâ ile torunu Abdullah b. Îsâ, Alkame b. Mersed, Atâ b. Sâib, Mücâhid b. Cebr, A'meş, Şa'bî, Muhammed b. Sîrîn, Sâbit el-Bünânî gibi âlimler hadis rivayet ettiler. İbn Ebû Leylâ'nın Hz. Ömer, Hz. Osman, Muâz b. Ce-

bel ve Mikdâd b. Amr'dan hadis dinleyip dinlemediği tartışmalıdır. Yahyâ b. Maîn ve İclî gibi bazı münekkitler onu sika olarak değerlendirmekle beraber bazıları, sözü edilen bu dört sahâbîden hadis dinleyip dinlemediği hususundaki tartışmalar sebebiyle kendisini "lâ be'se bih" tabiriyle ta'dîl veya "leyyinü'l-hadîs" tabiriyle cerhetmişlerdir. İbn Ebû Leylâ ile oğlu Muhammed'i birbirine karıştırarak Muhammed'in rivayetleri hakkındaki bazı tenkitleri ona nisbet edenler de olmuştur (Abdüssettâr eş-Şeyh, III, 510-514). Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer alan İbn Ebû Leylâ'nın hadisleri müzakere etmeye büyük önem verdiği bilinmektedir.

Kıraat ilmi açısından da önemli bir konuma sahip olan İbn Ebû Leylâ bu ilmi arz yoluyla Hz. Ali'den almış, sika bir râvi olan oğlu Îsâ aynı usulle kendisinden aldığı kıraati kardeşi Muhammed'e öğretmiş, Muhammed de yine arz yoluyla yedi kıraat imamından biri olan Hamza b. Habîb'e kıraat icâzeti vermiştir (*DİA*, XV, 511).

Biri Hz. Ali ile birlikte olmak üzere iki defa Medâin'e giden İbn Ebû Leylâ Cemel, Sıffîn ve Nehrevan savaşlarında Ali'nin yanında yer almış, Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'nin bayrağını taşımıştır. Bununla birlikte Hz. Osman taraftarlarıyla da iyi münasebetler kurmuş (Hatîb, X, 201), Muâviye'ye elçi olarak gönderilmiştir. Haccâc b. Yûsuf zamanında kısa bir süre Kûfe kadılığı yapan İbn Ebû Leylâ, Hz. Ali ile taraftarlarına kötü söz söylemesi için Haccâc'ın yaptığı baskıya ve işkencelere rağmen istenileni yapmamıştır.

82 (701) yılında Abdurrahman İbnü'l-Eş'as Haccâc'a savaş açtığında birçok kurrâ ve âlim gibi İbn Ebû Leylâ da İbnü'l-Eş'as'ın yanında yer aldı ve Deyrülcemâcim'de yapılan savaş öncesinde askerleri teşvik için çeşitli konuşmalar yaptı (Halîfe b. Hayyât, s. 287; Taberî, VI, 357). Tarihçilerin çoğuna göre İbn Ebû Leylâ bu savaşta veya daha sonra yine İbnü'l-Eş'âs ile Haccâc arasında meydana gelen bir başka savaşta öldürüldü. 80-81 (699-700) yıllarında Basra'da veya Düceyl'de yahut Fırat nehrinde atından düşerek öldüğü de zikredilmiştir.

Tâbiîn neslinin ileri gelenlerinden zâhid bir kişi olan İbn Ebû Leylâ'nın evinde birçok mushaf nüshası bulunurdu. Sahâbîlerin bile kendisinden hadis dinlediği önemli bir şahsiyet (İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 261), fıkıh alanında da ihtisas sahibi bir âlimdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, IV, 347-348; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 12; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 236; İbn Sa'd, *et-Tabakāt*, VI, 109-113; Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, II, 356-357; III, 97, 144, 276, 301, 493; Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (Ömerî), s. 283, 287; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 369; İclî, *es-Sikāt*, s. 298; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 617-618, 817; III, 94, 134, 333; Ebû Zür'a ed-Dımaşkī, *Târîh* (nşr. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kūcânî), Dımaşk 1980, I, 292, 541, 549; Vekî', *Ahbârü'l-kudât*, II, 406-408; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), VI, 357; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 301; İbn Hibbân, *es-Sikāt*, V, 100-101; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 350-358; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, X, 199-202; Nevevî, *Tehzîb*, I, 303-304; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 309; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 58; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 81-100*, s. 127-129; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, IV, 262-267; İbn Abdülhâdî, *'Ulemâ'ü'l-hadîs*, I, 116-117; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 260-262; a.mlf., *el-İsâbe*, II, 420; IV, 169-170; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, I, 206; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, I, 376-377, 609; Süyûtî, *Tabakātü'l-huffâz* (Lecne), s. 26; Abdüssettâr eş-Şeyh, *A'lâmü'l-huffâz ve'l-muhaddisîn*, Dımaşk 1417/1997, III, 494-517; J. Schacht, "Ibn Abī Laylā", *EI²* (İng.), III, 687; Hasan Yûsufî Eşkûrî, "İbn Ebî Leylâ", *DMBİ*, II, 696, 697; Abdülvehhâb İbrâhim, "İbn Ebî Leylâ", *Mevsû'atü'l-hadâreti'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 126-127; Tayyar Altıkulaç, "Hamza b. Habîb", *DİA*, XV, 511.

ABDULLAH AYDINLI

İBN EBÛ LEYLÂ, Muhammed b. Abdurrahman

(ابن أبي ليلى ، محمد بن عبد الرحمن)

Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Abdirrahmân b. Ebî Leylâ el-Ensârî el-Kûfî
(ö. 148/765)

Kûfe kadısı, mutlak müctehid, muhaddis.

74 (693) yılında doğdu. Sahâbeden olan dedesi Ebû Leylâ Yesâr (Dâvûd) b. Bilâl'e nisbetle İbn Ebû Leylâ diye tanınmıştır. Tâbiînin büyüklerinden olan babası Abdurrahman'ı küçük yaşta kaybetmesi sebebiyle ondan istifade edemedi. Şa'bî, Atıyye el-Avfî, Atâ b. Ebû Rebâh, Amr b. Mürre, Nâfi', Dâvûd b. Ali, ağabeyi Îsâ ve A'meş gibi ilim adamlarından fıkıh, hadis ve kıraat tahsil etti.

Velîd b. Yezîd'in hilâfeti döneminde Irakeyn ve Horasan bölgeleri valisi Yûsuf b. Ömer es-Sekafî tarafından Kûfe kadılığına tayin edildi ve Abbâsîler devrinde de bu görevini sürdürdü. Kaynaklarda, vefat tarihi olan 148 Ramazanına (Kasım 765) kadar otuz üç yıl müddetle kadılık yaptığı belirtilmektedir. Buna göre 115'te (733) başlamış olması gereken bu görevin başlangıç tarihi olarak İbnü'l-Esîr 122 (740) yılını vermektedir (*el-Kâmil*, V, 249). Öğretimle de meşgul olan İbn Ebû Leylâ aralarında oğlu İmrân, İbn Cüreyc, Şu'be b. Haccâc, Zâide b. Kudâme, Süfyân es-Sevrî, Ebû Yûsuf, İbn Ebû Zâide, Îsâ b. Yûnus es-Sebîî, Ali b. Hamza el-Kisâî, Ali b. Müshir, Vekî' b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne ve Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn'in de bulunduğu birçok âlime hocalık yapmıştır.

Fıkıh sahasındaki dirayeti başta olmak üzere İbn Ebû Leylâ'nın çeşitli meziyetleri Atâ b. Ebû Rebâh, İbnü'l-Mu'temir, Süfyân es-Sevrî, Ebû Yûsuf ve Zâide b. Kudâme gibi birçok âlim tarafından dile getirilmiştir. İbn Ebû Leylâ davalara Kûfe Mescidi'nde bakar ve hadleri de orada tatbik ettirirdi. Ebû Yûsuf'un ve onun ardından Hanefî kaynaklarının bildirdiğine göre Ebû Hanîfe, İbn Ebû Leylâ'nın Kûfe kadısı olarak verdiği hükümleri öğrencileriyle birlikte ders halkasında tartışır, gerektiğinde tenkit ederdi. Bir defasında Ebû Hanîfe'nin, İbn Ebû Leylâ'nın zina iftirasıyla ilgili bir ceza uygulamasında yedi yanlışını bulduğundan söz edilirse de bu tür ifadeleri müctehid imamlar etrafında oluşan menâkıb kültürüyle veya fakihler arasındaki ictihad farklılığıyla açıklamak daha doğru olur. Ebû Hanîfe'nin bu eleştirilerinden rahatsız olan İbn Ebû Leylâ'nın halifeye şikâyette bulunduğu ve bunun üzerine halifenin Ebû Hanîfe'nin fetva vermesini bir süre yasakladığı rivayet edilir. İbn Ebû Leylâ'nın Ebû Hanîfe ile çeşitli topluluklar önünde münazaraları da olmuştur (Serahsî, XXX, 133). İbn Ebû Leylâ'dan dokuz yıl ders aldıktan sonra onunla sık sık ihtilâfa düştüğü için derslerini terkederek Ebû Hanîfe'nin meclisine katılan Ebû Yûsuf, bu iki hocası arasındaki görüş ayrılıklarına dair *İhtilâfü Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ* adlı bir eser kaleme almıştır (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgānî, Kahire 1357).

İbn Ebû Leylâ ile Sevvâr b. Abdullah el-Anberî'nin, bir dava ile ilgili olarak kadıların birbirlerine gönderdikleri mektupların doğruluğu konusunda mühür ve imza ile yetinmeyerek şahit ve belge isteyen ilk kadılar olduğu kaydedilmektedir (Buhârî, "Ahkâm", 15). İbn Ebû Leylâ yabancılarla ilgili davalarda tercüman kullanmış, şahitlerin tezkiyesi üzerinde özenle dur-